

Tynchenko, Ya. 2007. *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Tynchenko, Ya. 2011. *Ofiterskyi korpus Armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Кн. II. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Tynchenko, Ya. 2009. *Ukrainski zbroini syly: berezen 1917 — lystopad 1918 r. (orhanizatsiia, chyselnist, boiovi dii)* [Ukrainian Armed Forces: March 1917 — November 1918 (Organization, Number; Hostilities)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian]

Filaretova, L. & Hrebeniuk, O. 2012. Prorakhunky ukraïnskoi vlady u sferi viiskovoho budivnytstva v period natsionalno-vyzvolnykh zmahan 1917 r. [Blunders of the Ukrainian Government in the Field of Military Construction During the National Liberation Struggle of 1917]. *Pytannia istorii Ukrainy*. № 15. S. 33–36. [in Ukrainian]

УДК: 37.091.12-051:316.342.5](477.52)«192»

DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220181

Н. М. Петренко

ORCID: 0000-0003-3781-6372

*Глухівський національний педагогічний університет
ім. О. Довженка*

N. Petrenko

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

**ВЧИТЕЛІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
СУМЩИНИ 1920-Х — ПОЧАТКУ 1930-Х РР.:
ПРОСОПОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ**

*Adult Primary Education Teachers of Sumy Region
of the 1920's — Early 1930's: Prosopographic Portrait*

Автор статті на основі наукової літератури та документів Державного архіву Сумської обл. створила просопографічний портрет учителя початкової освіти дорослих на Сумщині 1920-х — початку 1930-х рр. Документальною базою дослідження є офіційні папери, що допомагають репрезентувати пересічного вчителя на тлі соціальних, економічних і політичних процесів. Авторка провела дослідження, засновуючись на самостійно розробленій анкеті, яка дала змогу зібрати й проаналізувати інформацію з особових справ учителів, віднайдених у Державному архіві Сумської обл. Завдяки цьому було опрацьовано понад 100 особових документів учителів системи освіти для дорослих, узагальнено інформацію за різними критеріями, такими як стать, вік, рівень освіти, соціальне, економічне становище, політичні уподобання.

Ключові слова: вчитель, освіта дорослих, просопографія, просопографічний портрет.

The author of the article, based on the scientific literature and documents of the State Archives of Sumy region, created a collective portrait of a teacher of the 20's — early 30's of XX century. This period of the Ukrainian history was connected with large-scale transformations in the field of education and culture and, first of all, primary education and adult education. In this period the teacher becomes not only the transmitter of certain knowledge, but also the spreader of ideological agenda imposed by the government.

Investigation of biographical data and social status of teachers of elementary education institutions of adults in Sumy region at the beginning of the XX century aims at the constructing of a collective image of representatives of this profession. This study, in a certain sense, is a collective biography, which represents a teacher on a background of the era, and at the same time, helps to understand better the features of a particular historical dramas of this era depicting the life of an individual or a group of people and giving a major prosopohrafic analysis.

The author emphasizes that it is impossible to limit the research to prosopography exclusively, because in many perspectives it goes beyond the limits of possibilities of this method and requires the use of sociological methods.

The research base consists of official papers, as only a few teachers left their memories, and these people were in a sense, outstanding and famous who made history through influential social and political activity. However, the authors see the task in representing an average teacher. For this reason ego sources in the given research were used rather as illustrations.

To carry out the research, the author created and applied a separate questionnaire to collect and analyze information that reflects the personal records of teachers found in the State Archives of the Sumy region. Thanks to it, a hundred of personal cases of adult education teachers were processed, highlighting their educational level, the average age, social, and economic status. In some cases, their political preferences were also explored.

Keywords: prosopography, a teacher, adult education, a prosopographic portrait.

Проголошення незалежності України сприяло якісно новому етапу розвитку української історичної науки, зокрема просопографії, що об'єктивно посіла важливе місце в тематиці сучасних історичних досліджень. Історичні праці останніх років показують, що інтерес науковців до біографічних досліджень та просопографічних аналізів тієї чи іншої соціальної групи зростає. Адже такі дослідження дають змогу реконструювати багатогранні аспекти життя крізь призму історичних подій та глибше зрозуміти період, що вивчається.

Просопографія наголошує на соціальних аспектах становлення й розвитку особистості та включає такі компоненти, як походження особи, її генеалогічне коріння, родинне й суспільне оточення, освіту, службову кар'єру, участь у суспільно-політичному та громадському житті, навіть такі характеристики, як вдача, темперамент, внутрішній світ, захоплення, особисто-інтимне життя (Войцехівська та ін. 2008, с. 427–428).

Зміщення акцентів у бік біографічних досліджень пов'язане, по-перше, з загальними змінами у ставленні до особистості в контексті сучасного «антропологічного повороту», суть якого полягає в сприйнятті індивіда як активного суб'єкта історично значущих подій і явищ суспільного життя; по-друге, з осмисленням біографії як соціокультурного феномена, в якому історія індивіда максимально поєднується з історією суспільства, позаяк у кожній біографії є як суто особисте, так і типове суспільне; по-третє, поглиблений інтерес до цієї тематики пов'язується з тенденцією до персоналізації історії (Горбань, Ю. 2011, с. 195).

Мета статті — на основі документів Державного архіву Сумської обл. скласти й проаналізувати просопографічний портрет учителів початкової освіти дорослих Сумщини 1920-х — початку 1930-х рр.

Тема, що досліджується, набуває актуальності у зв'язку з підвищенням інтересу до регіональних фрагментів історії України як одного з факторів осмислення історичного досвіду.

Окремим аспектам розвитку освіти в Україні у 1920–1930 рр. присвячено низку наукових праць, які висвітлюють проблеми матеріального забезпечення освіти та становища вчительства. Вагомими для розуміння загальної ситуації, в якій формувалося вчительство як окрема соціальна група, ми вважасмо дослідження Г. Касьянова (1992), Г. Єфіменка (2007), В. Борисова (2003) і Є. Стрижака (2007). Ці розвідки містять відомості про соціальний склад та рівень кваліфікації учителів в Україні у 1920–1930-ті рр., матеріали про відносини між владою та вчительськими кадрами, аналіз правового і матеріального становища педагогів.

У монографії Г. Касьянова «Українська інтелігенція 1920-х — 1930-х рр.: соціальний портрет та історична доля» подаються соціальні характеристики інтелігенції різних професійних груп, зокрема й учительської, висвітлюється її роль у важливих соціально-політичних і культурних процесах того часу, таких як українізація.

Аналізу чинників, що посилювали політичну і громадську вагу вчительства в період ідеологізації життя всього населення присвячено статтю Г. Єфіменко «Соціальне обличчя вчительства УСРР в контексті трансформації суспільства (1920-і роки)». Автор наголосила на ролі цієї соціальної групи у завоюванні довіри селянства до більшовицької влади під час модернізації суспільства та формування нової повсякденності (Єфімен-

ко, Г. 2007, с. 139). Важливе інформаційне навантаження мають статистичні дані та графіки, наведені в дослідженні. Вони дають можливість проаналізувати і узагальнити зміни в кількості, гендерному й соціальному стані вчительства 1920–1930-х рр.

Рівень професійної кваліфікації та політичні вподобання вчительства досліджуються у дисертації В. Борисова «Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 р.»). Автор, характеризуючи реорганізацію освіти вчительських кадрів, зазначив, що професійна кваліфікація вчителів прямо залежала від ідеологізації освіти, тому що вчителі з дореволюційним викладацьким стажем часто звільнялися, а на їхнє місце приходили викладачі з недостатньою освітою, але з «правильною» політичною позицією. Автор наголосив, що більшість учителів і далі сумлінно виконували свої обов'язки, як перебуваючи в опозиції до більшовицької партії, так і підтримуючи її (Борисов, В. 2003, с. 98).

Аналізуючи систему підготовки так званої «нової інтелігенції», Є. Стрижак у дисертаційному дослідженні «Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930 років» зробив висновок, що радянська влада віддавала пріоритет соціальному походженню, а не професійному рівню цієї інтелігенції. Вихована по-більшовицькому інтелігенція поповнювала лави радянської бюрократичної еліти, дістаючи право на частину привілеїв, які їй надавала тоталітарна держава, і, безперечно, вірно служила комуністичному тоталітарному режимові (Стрижак, Є. 2007, с. 150).

Просопографічний аналіз учителів початкової освіти дорослих на Сумщині 1920-х — початку 1930-х рр. не є комплексно розробленим і дослідженим. Питання щодо особливостей професійної підготовки вчителів, їх матеріального становища досліджувала Л. Єпик (2016). Авторка розкривала питання організації, методичного забезпечення системи лікнепів на Сумщині, проблеми, які виникали з особовим складом учителів, аналізувала якісний склад учителів, соціально-побутові умови, рівень оплати праці.

Просопографічний портрет учителів початкової освіти дорослих на Сумщині 1920-х — початку 1930-х рр. передбачає конструювання збірного образу представників цього фаху, репрезентування спеціаліста-вчителя на тлі епохи. Основою досліджень став просопографічний підхід, який полягає в конструюванні колективного портрету на основі аналізу життєвих сюжетів певної кількості осіб (Вараниця, А. 2018, с. 41). Такий спосіб дослідження потребує опрацювання матеріалів особового походження, зокрема особових справ, які фіксують анкетні дані, містять багато поточної різномірної інформації, такої як стать, дату народження, вік, національність, соціальне походження, сімейний стан, рівень освіченості, зарплата, кар'єрне зростання, проживання, політичні вподобання.

Для створення просопографічного портрету вчителів початкової освіти дорослих Сумщини 1920-х — початку 1930-х рр. ми виявили, проаналізували і узагальнили відповідну джерельну базу Державного архіву Сумської обл. Це — комплекс особових справ учителів Конотопської, Глухівської, Роменської округ та м. Суми. Ці документи містять свідоцтва про народження, формуляри, атестати про освіту, курси перепідготовки, біографічні дані, анкети з короткою біографією. Більшість особових справ складаються з 1–3 аркушів, містять виключно загальну інформацію про особу в формі анкети та заяви для прийому на роботу. Деякі особові справи складаються з більшої кількості аркушів і містять ширший перелік документів: листування з державними освітніми структурами щодо прийому на роботу, переведення на інше місце роботи чи звільнення з нього, заяви про відпустку, оформлення лікарняних, документи й матеріали розслідувань інцидентів, що траплялися на робочому місці, довідки чи посвідчення про завершення курсів професійної підготовки чи перепідготовки. При відборі документів для аналізу, ми віддавали перевагу останньому типу особових справ.

На першому етапі нашого дослідження ми відібрали 100 особових справ вчителів із різних фондів. Всі вони були сформовані між 1923 і 1932 рр., розпочаті в момент працевлаштування особи у систему освіти дорослих. Більшість справ не охоплюють увесь цей період, вони починаються з моменту подання заяви до місцевих органів про пошук роботи, завершуються переважно документом про звільнення чи переведення в інший регіон. Більшість справ не містять документів, за якими можна виявити причину закриття справи.

При відборі документів для аналізу враховувався їх зміст, який віддзеркалював професійну діяльність особи, давав можливість простежити долю вчителя та кар'єрне просування (якщо воно було) з моменту прийому на роботу, як часто змінювалося місце роботи, чи були позитивні або негативні моменти під час виконання службових обов'язків тощо. Було, що близько 20% особових справ стосуються дисциплінарних розслідувань щодо вчителів і містять матеріали, які дають можливість проаналізувати особу за нашим алгоритмом.

Справи відбиралися за наявністю більшості документів, згідно з якими можна було б охарактеризувати особу відповідно до визначених критеріїв:

- 1) стать;
- 2) вік;
- 3) національність;
- 4) соціальний стан (походження);
- 5) сімейний стан;
- 6) освіта;
- 7) партійна належність.

Аналіз особових справ за цими критеріями дав такі результати.

За першим критерієм (стать) визначено, що з опрацьованих справ особи розподілилися так: 62 — жінки, 38 — чоловіки.

Аналіз справ за другим критерієм (вік) виявив необхідність розподілити осіб за такими групами:

- від 18 до 20 — 10 осіб
- від 20 до 30 — 64 особи;
- від 30 до 40 — 18 осіб;
- старші за 40 — 8 осіб.

Причому, якщо у вікових групах від 18 до 20 років та від 30 до 40 років гендерний баланс збережено (з відхиленням у 2–3% на користь жінок), то у віковій групі від 20 до 30 років домінують чоловіки (40 проти 24 жінок). На нашу думку, це пов'язано з особистим життям — заміжжям і вихованням власних дітей. У віковій групі «старші за 40 років» домінують жінки (7 проти 1 чоловіка).

За третім критерієм (національність) особи розподілилися так: українці — 84 особи, євреї — 15 осіб, інші («великорос») — 1 особа. Саме «великорос» при заповненні анкети вчителя написав у пункті «Національність» Мохов Юрій Валентинович, якому на момент заповнення заявки виповнилося 28 років. Навчався він у Петербурзі на історико-філологічному факультеті (навчальний заклад не вказано)¹.

За четвертим критерієм (соціальний стан) у справах зустрічаємо такі формулювання: бідняк — 70 осіб, незаможник — 9 осіб, селянин/селянка — 11 осіб, службовець — 7 осіб, інші — 3 особи (інтелігентка², донька козака³, донька робітника⁴).

За п'ятим критерієм (сімейний стан) зі 100 осіб у шлюбі 61, неодружені/не заміжні — 35, овдовілі — 4 особи. Причому неодружені/не заміжні у віковій категорії від 20 до 30 років — жінки, від 30 до 40 років — чоловіки. Серед вікової категорії старші за 40 років 4 жінки — вдови.

За шостим критерієм (освіта) виявлено, що в усіх 100 осіб є освіта, але різного рівня: елементарна (2–3-класні школи) — 19 чоловік, середня (гімназії, семінарії) — 72, вища освіта (інститути) — 9 чоловік. Відповідно до опрацьованих документів, елементарну й середню освіту отримали особи нижчих соціальних станів, що позиціонують себе як бідняки та селяни. Вищу освіту отримали службовці та дехто з незаможників.

¹ Державний архів Сумської області (Держархів Сумської обл.), ф. Р-5601, оп. 1, спр. 541. Про особистий склад вчителів ліквідації неписьменності по Роменському округу. Анкети, арк. 20.

² Держархів Сумської обл., ф. Р-5601, оп. 1, спр. 541. Про особистий склад вчителів ліквідації неписьменності по Роменському округу. Анкети, арк. 5.

³ Держархів Сумської обл., ф. Р-5601, оп. 1-л., спр 5. Личное дело учительницы Валентины Жук за 1919 год, 11 арк.

⁴ Анкети Держархів Сумської обл., ф. Р-5601, оп. 1, спр. 541. Про особистий склад вчителів ліквідації неписьменності по Роменському округу, арк. 4.

Як бачимо, типовою освітою вчителів була гімназійна — середня. Згідно з архівними документами, вчителі Сумщини отримували освіту в міських та військових училищах, жіночих і чоловічих гімназіях, учительських семінаріях, учительських інститутах, університетах. Деякі вчительки приїхали викладати в місцеві школи після закінчення Люблінської жіночої гімназії¹. Оскільки навчання в старших класах жіночих гімназій передбачало подальшу можливість влаштуватися на викладацьку роботу, випускниці цих навчальних закладів переважно не отримували додаткової освіти. Спеціальні курси підготовки та перепідготовки вчительських кадрів пройшли 40 осіб, яких ми взяли для аналізу. Такі курси вони проходили під час роботи.

Аналізуючи документи, бачимо, що в ліквідатори неписьменності за покликом часу йшли особи, що не мали спеціалізованої педагогічної освіти чи отримали її до революції. Якраз вони й ставали слухачами спеціалізованих курсів підготовки та перепідготовки кадрів.

За сьомим критерієм (партійна належність) особи розподіляємо так: членів КСМУ (комуністичної спілки молоді України) — 15 осіб, кандидатів до КСМУ — 9 осіб, членів КНС (комітетів незаможних селян) — 26 осіб, 50 осіб — безпартійні. Безпартійними переважно були особи, що вказали свій соціальний стан як бідняки. Незаможники й селяни входили до КНС, а селяни та робітники віком до 28 років були членами, або ж кандидатами у члени КСМУ. Серед обраної категорії осіб ніхто не вказував інформації про членство в комуністичній партії.

Узагальнений аналіз дослідження можемо представити в таблиці (Табл. 1).

Аналіз особових справ учителів початкової освіти дорослих дав можливість виявити особисті матеріали, через які можемо простежити долю особи та її повсякденне життя. З'ясуємо, що на Сумщині 1920-х — початку 1930-х рр. учителювати чоловіки та, частіше, жінки, йшли не тільки через служіння ідеї просвітництва, задоволення власних амбіцій, але й через реальні матеріальні потреби, пов'язані з необхідністю прогодувати себе й, часто, свою родину.

Ситуація складалася так, що в означений період жінок у професії ставало все більше, але це не позбавляло їх від різноманітних незручних ситуацій. Тим більше, що недовірливе ставлення до жінок у професії зберігалося, самотні молоді вчительки ставали об'єктами різних наклепів і домагань.

Прикладом може стати справа вчительки Широкович Ніни Миколаївни², де є різні документи (звернення до органів влади, звіти інспектора, відповідні записки), які описують неприємну ситуацію з учителькою. Суть полягає в тому, що під час поїздки на екскурсію один з учнів непристойно обзивав учительку, дозволяв собі фізичне зазіхання на неї, за що жінка дала хлопце-

¹ Держархів Сумської обл., ф. Р-5601, оп. 1-л., спр. 31. Личные дела учителей Роменского округа (за 1923 год), 11 арк.

² Держархів Сумської обл., ф. Р-4565, оп 1, спр. 710. Особова справа Широкович Ніни Миколаївни Анкети, 27 арк.

ві ляпаса. Тим не менше, честь і достоїнство жінки ніхто не захистив, навіть її колеги. Хоча батьки учня не висунули ніяких претензій, Ніну Широкович було звільнено. Відновитися на посаді їй вдалося тільки після спеціального розслідування.

Таблиця 1.

Критерії	Відсоткове співвідношення
Стать	чоловіки — 38% жінки — 62%
Вік	від 18 до 20 — 10% від 20 до 30 — 64% від 30 до 40 — 18% старші за 40 — 8%
Національність	українці — 84% євреї — 15% інші («великорос») — 1%
Соціальний стан	бідняк — 70% селянин — 11% незаможник — 9% службовець — 7% інші (інтелігентка, донька козака, донька робітника) — 3%
Сімейний стан	одружені/заміжні 61% неодружені/не заміжні — 35% овдовілі — 4%
Освіта	елементарна (2–3 класні школи) — 19% середня (гімназії, семінарії) — 72% вища освіта (інститути) — 9%
Партійна належність	членів КНС (Комітетів незаможних селян) — 26% членів КСМУ (Комуністичної спілки молоді України) — 15% кандидатів до КСМУ — 9% безпартійні — 50%

Деяке уявлення про атмосферу, яка панувала в учительських колективах, про моральну незахищеність учителів обох статей дає справа Четвертака Федора Єфимовича¹. В листі до інспектора з освіти вчитель писав, що колектив зводить на нього різні наклепи (незадовільне проведення уроків, спізнення) та просив перевести його до іншого навчального закладу. Сам Четвертак наклепи вважав безпідставними, висунутими, бо колектив школи просто бажав від нього позбавитися чи то задля звільнення робочого місця для сторонньої особи, чи з інших, можливо, політичних причин².

Одним з наслідків нездорової ситуації в учительських колективах стало те, що досвідченіші вчителі звільнялись і в деяких пунктах ліквідації неписьменності та народних школах для дорослих залишалися ті, хто був мало обізнаний у справі. Низький рівень освіти вчителів викликав

¹ Держархів Сумської обл., ф. Р-2322, оп. 2, спр. 59. Личное дело Четвертака Федора Ефимовича, 11 арк.

² Держархів Сумської обл., ф. Р-2322, оп. 2, спр. 59. Личное дело Четвертака Федора Ефимовича, арк. 8.

невдоволення мешканців, які частіше за все зверталися до органів влади з проханням покращити якість викладання.

Л. Єпик зазначила: «...Одне із таких звернень поступило до редакції газети “Селянські вісті”. Дописувач досить емоційно озвучив проблему, яка була актуальна не тільки для Сумщини (орфографія та стиль документу збережені): “Гарний лікнеп. с. М-Самбір на Конопощині. Єсть в нас лікнеп де мається там 30 душ, а тільки хто там ліквідується. Ось хто там тільки всі учні котрі вже скінчили 4-х річну школу і нікуди більш вступити в школу, то й починаються писатися вдруге в лікнеп, а всі ж більше знають чім та вчителька. То на мою думку, на такий лікнеп не треба окремо витратити коштів, бо наша держава досить бідна то не треба розкидат в місяць по 15 карбованців. Дописувач Незаможник”...» (Єпик, Л. 2016, с. 184).

Нові вимоги у викладанні та запроваджена українізація вимагали, щоб усі вчителі незалежно від рівня їх попередньої освіти проходили перепідготовку на курсах і семінарах. Зазначимо, що учасникам таких заходів надавалися певні пільги, їх забезпечували житлом, безкоштовним харчуванням, платили добові та компенсували вартість проїзду¹.

Згідно з архівними документами такі семінари були різні за тривалістю — від кількох днів до одного місяця. Відповідно, що й напрями підготовки на семінарах були різні. Проте мета цих заходів була однаковою — «підготувати Окрінспекторів по ліквідації неписьменності, завідуючих кабінетами ліквідаторів, викладачів шкіл т.д. для активної діяльності на лікпунктах»².

Учасниками семінарів могли стати лише ті особи, які зробили не менше від одного випуску учнів. Важливою вимогою до ліквідаторів, яких відправляли на семінар, було членство в партійних органах чи організаціях, наявність педагогічного досвіду, середньої освіти та організаторських здібностей. Тобто учасників таких семінарів та курсів перепідготовки можна віднести до категорії досвідчених учителів. Перед початком навчання вони мали ознайомитися з програмою семінарів та курсів і опрацювати одну з тем, що буде розглядатися, знати методику роботи з дорослими «хоча б в об’ємі “Порадника ліквідатора”»³.

Вчителі мали представити на семінарах матеріали за результатами власної діяльності: щоденник роботи на пункті ліквідації неписьменності чи в школі для дорослих, плани уроків, зошити учнів (як найуспішніших так і тих, хто відстає). Обов’язково на семінарах оприлюднювалися звіти з результатами діяльності за певний період.

¹ Держархів Сумської обл., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 964. Прикази, циркуляри, положення Главполитпросвета..., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 964. Прикази, циркуляри, положення Главполитпросвета..., арк. 165.

² Держархів Сумської обл., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 964. Прикази, циркуляри, положення Главполитпросвета..., арк. 164.

³ Держархів Сумської обл., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 964. Прикази, циркуляри, положення Главполитпросвета..., арк. 165.

Програма семінарів зазвичай складалася з занять з основ загальноосвітніх предметів, таких як історія України, українська мова та література, географія, спеціальних дисциплін — робота з неписьменними, педагогічна психологія. Вивчення програм таких курсів дає можливість стверджувати, що їх зміст був політично заангажований, перенасичений радянською термінологією¹.

За таким самим принципом на Сумщині у 1920-ті — початку 1930-х рр. підвищували кваліфікацію вчителів для національних шкіл. На перше місце ставили не стільки професійну підготовку вчителя, а підвищення їхньої політичної свідомості. Саме тому це й стало однією з причин недостатньої ефективності педагогічних курсів. Принагідно зауважимо, що співвідношення національного і політичного, раціонального й ідеологічного постійно домінувало при вирішенні питань кадрових призначень у освітніх закладах національних громад протягом 1920-х — на початку 1930-х рр.

Для заохочення пільги пропонувалися і вчителям, які працювали в пунктах ліквідації неписьменності. Архівні документи, наприклад витяги з наказів Окрінспектури Народної освіти, свідчать, що таким спеціалістам виділяли заробітну плату в сумі 15 крб.², забезпечувалося страхування життя і здоров'я. У разі хвороби вчителя лікпункту направляли у відпустку, або ж на лікування за кошти Страхакаси. Термін такої відпустки коливався від кількох днів до кількох місяців, а на місце хворого тимчасово призначали іншу людину. Наголосимо, що місце роботи за тимчасово відсутнім учителем зберігалось³.

Наше дослідження, проведене на основі документів Державного архіву Сумської обл., дає можливість стверджувати: у 1920-х — на початку 1930-х рр. учителі початкової освіти дорослих були різні за походженням, національністю, статусом і статтю. Їх об'єднувала спільна ідея — навчити, дати початкову освіту дорослим, які так чи інакше не змогли її отримати. При цьому з різних політичних та економічних причин певна частина вчителювала задля утримання себе та родини, інша працювала за покликанням.

Радянська дійсність, нові методи й способи викладання дуже часто не знаходили відгуку в учителів, які отримали освіту до революції. Наприклад, це підтверджується тим, що такі вчителі до останнього не вступали до лав комуністичної партії. Реальними ж adeptами всіх більшовицьких освітніх нововведень ставали саме особи робітничо-селянського походження, які отримували професійну освіту вчителя початкової освіти дорослих у кампанії ліквідації неписьменності. Саме вони швидко сприймали всі ново-

¹ Держархів Сумської обл., ф. Р-2322, оп. 2, спр. 67. Протоколи засідань райуправління товариства «Геть неписьменність», арк. 13.

² Держархів Сумської обл., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 1380. Протоколи, акти экзаменационной комиссии..., арк. 57, 107.

³ Держархів Сумської обл., ф. Р-4563, оп. 1, спр. 689, Циркуляри, распоряжения Народного комиссариата просвещения, 340 арк.

введення, спокійно ставилися до недостатнього матеріального забезпечення в навчальних закладах, швидко адаптувалися до вимог Народного комісаріату просвіти. Таким чином, політизація суспільного життя позначалася як на вчителів, так і на самій системі освіти.

Наголосимо, що при всій різноманітності даної просопографічної групи — професійні педагоги, непрофесійні педагоги, з наявністю або відсутністю спеціальної освіти, противники або прихильники більшовицької влади — вони були об'єднані спільною викладацькою діяльністю і пропагуванням важливості знань для людини того часу.

Борисов, В. 2003. *Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 р.* Дисертація кандидата історичних наук. Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровськ.

Вараниця, А. 2018. *Учителі народних шкіл Галичини другої половини XIX — початку XX століття.* Дисертація кандидата історичних наук. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів.

Войцехівська, І. та ін. 2008. *Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* Київ.

Горбань, Ю. 2011. Концептуальні засади дослідження вітчизняної біографістики. *Сторінки історії: збірник наукових праць.* Вип. 32. С/ 194–202.

Єпик, Л. 2016. Кадрове та матеріальне забезпечення курсів лікнепу на Сумщині у 20-і рр. XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* Вип. 46. С. 126–129.

Єфіменко, Г. 2007. Соціальне обличчя вчительства УСРР в контексті трансформації суспільства (1920-і роки). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий зб. наук. Праць.* Вип. 17. С. 138–161.

Касьянов, Г. 1992. *Українська інтелігенція 1920-х — 1930-х років: соціальний портрет та історична доля.* Київ.

Стрижак, Є. 2007. *Кадрове забезпечення середньої та вищої школи УСРР: історичний досвід 1920–1930 років.* Дисертація кандидата історичних наук. Черкаський державний технологічний університет, Черкаси.

Borysov, V. 2003. *Stanovlennia ta rozvytok zahalnoosvitnoi shkoly v Ukraini 1920–1933 r. [Formation and Development of a Comprehensive School in Ukraine 1920–1933].* Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk. Dnipropetrovs'kyi natsional'nyi universytet, Dnipropetrovs'k. [in Ukrainian]

Varanytsia, A. 2018. *Uchyteli narodnykh shkil Halychyny druhoi polovyny XIX — pochatku XX stolittia [Teachers of Public Schools in Galicia Second Half of XIX — Early XX Century].* Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk. Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, L'viv. [in Ukrainian]

Voitsekhivska, I. ta in. 2008. *Spetsial'ni istorychni dystsypliny: dovidnyk [Special Historical Disciplines: a Handbook].* Kyiv. [in Ukrainian]

Horban, Yu. 2011. *Kontseptualni zasady doslidzhennia vitchyznianoï biohrafistyky [Conceptual Bases of Research of National Biographical Science].* *Storinky istorii: zbirnyk naukovykh prats.* Vyp. 32. S. 194–202. [in Ukrainian]

Yepyk, L. 2016. Kadrove ta materialne zabezpechennia kursiv liknepu na Sumshchyni u 20-i rr. XX st. [Personnel and Material Support for the Courses of Elimination of Illiteracy in Sumy Region in the 20's of the XX Century]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 46. 126–129. [in Ukrainian]

Yefimenko, H. 2007. Sotsialne oblychchia vchytelstva USRR v konteksti transformatsii suspilstva (1920-i roky) [A Social Portrait of the USSR Teaching in the Context of Society Transformation (1920s)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvidomchyi zb. nauk. prats*. Vyp. 17. S. 138–161. [in Ukrainian]

Kasianov, H. 1992. *Ukrainska intelihentsiia 1920-kh — 1930-kh rokiv: sotsialnyi portret ta istorychna dolia* [The Ukrainian Intelligentsia of the 1920s — 1930s: a Social Portrait and a Historical Fate]. Kyiv. [in Ukrainian]

Stryzhak, Ye. 2007. *Kadrove zabezpechennia seredn'oi ta vyschoi shkoly USRR: istorychnyi dosvid 1920–1930 rokiv* [Staffing of the Secondary and High Schools of the Ukrainian SSR: Historical Experience of the 1920s and 1930s]. Dysertatsiia kandydata istorychnykh nauk. Cherkas'kyi derzhavnyi tekhnolohichnyi universytet, Cherkasy. [in Ukrainian]

УДК 93/94(477-25)(069.6)«18/19»

DOI: 10.20535/2307-5244.51.2020.220182

I. А. Кравченко

ORCID: 0000-0001-6917-3549

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

I. Kravchenko

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**«ЯКИЙ МУЗЕЙ ПОТРІБЕН КИЄВУ?»
(ДИСКУСІЇ НАВКОЛО КОНЦЕПЦІЇ СТВОРЕННЯ
ПЕРШОГО ПУБЛІЧНОГО МУЗЕЮ М. КИЄВА)**

«What Museum Does Kyiv Need?»

*(Discussions about the Concept of Creating
the First Public Museum in Kyiv)*

Статтю присвячено дискусіям навколо концепції створення Київського Художньо-промислового і Наукового музею кінця XIX — початку XX ст. На основі аналізу опублікованих і неопублікованих джерел висвітлюються погляди представників київської громадськості на те, яким має бути міський музей Києва. Досліджується питання, як ці погляди вплинули на формування остаточної концепції його створення. Згадуються особи, які відіграли особливу роль у створенні цього музею.

Ключові слова: Київський Художньо-промисловий і Науковий музей, Київське товариство старожитностей і мистецтв, А. В. Прахов, Б. І. Ханенко, В. П. Горленко, О. М. Лазаревський.